

SCHRANZ EDIT

Czibere Ibolya: Nők mélyszegénységben

Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a
mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban
L'Harmattan, 2012, 243 p.

Mi a bizonyítéka annak, hogy a szegénység, mint a társadalmi differenciálódás következményeként megjelenő folyamat, mikroszinten a családon belüli egyenlőtlenség jelenségeként, a nemek közötti, nő - férfi relációban is kimutatható? Hogyan jelennek meg az említett egyenlőtlenségek a jelenkori női szegénységi léthez kapcsolódóan a 2000-es évek Magyarországon és hogyan élik meg a szegénységüket maguk az érintettek, a mélyszegénységben élő nők? Milyen viszonyrendszerek, események mentén válik egyértelművé, hogy a nők családon belüli szerepeinek változatlansága, a férfiakéhoz képest egyenlőtlen helyzetének mozdulatlansága, a legsóbb társadalmi rétegek esetében erősen rögzült, amely helyzetet a szegénység jelentősen stabilizál? Az említett kérdések a szegénységkutatás témakörének olyan részterületét érintik, amelynek vizsgálatára eddig viszonylag kevés kutatás vállalkozott – legalábbis az összegyűjthető szakirodalom tanúsága szerint, de amelynek elemzése elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük, a kurrens női szegénységhez kötődő nemi jellegzetességeket és az ezen a területen jelentkező egyenlőtlenségeket. Czibere Ibolya kutatásával nem kevesebbre vállalkozott, minthogy megtalálja és kifejtse, elemezze azokat az okokat, amelyek a mélyszegénységben élő nők esetében egyértelművé teszik: a férfiak és nők családon belül sem egyformán élik meg a szegény létüket, a nők több szempontból szegényebbnek tekintik magukat a férfiaknál.¹ Szemben a szegénységkutatásban általánosan elfogadott nézettel, amely szerint bizonyos szegénységi szinten a család minden tagja egyformán szegény,² a nyolcvankilenc mélyszegénységben élő nővel

¹ Koncz Katalin 2002-es tanulmányában, hipotézisei vizsgálata nyomán már kifejtően írt arról, hogy nem helytálló a szegénységvizsgálatok azon feltételezése, hogy adott szegénységi szinten a család minden tagja azonos formán szegény. (Czibere 2012)

² A nők társadalmi helyzetének leírására a legtöbb kutatás a társadalmi kirekesztettséget tartja megfelelő meghatározásnak, e fogalom mentén vizsgálja szegénységkockázatukat, s nem is tekinti a nemi hovatartozás szerinti vizsgálatot megfelelően mérhetőnek. (Szelényi Iván 2001-es tanulmányában ír erről) Spéder Zsolt '97 –es tanulmánya szerint a hazai kutatók nem igen találtak - a tanulmány megjelenéséig – lényeges különbséget a férfi női szegénység kockázata között; de a világszervezet (ENSZ) konferencia munkacsoportjának elemzése sem mondott más eredményt. (Czibere 2012)

készített interjú megrázó bizonyosság a szegény családok sajátos világáról, a nők napi küzdelmeiről. Vágyaik tolmácsolásából kitűnik zárt világuk perspektívatlansága.

Szegénység-értelmezések

A szerző igyekszik még a kötet bevezetőjében, jó előre tisztázni, hogy a társadalmi réteg, amellyel foglalkozik, és amelyből a mintát vette, akkor is egységes képet mutat, ha menet közben, a megfelelő fejezeteknél kiderül, hogy bár az interjúalanyok iskolai végzettsége túlnyomó többségben alacsony, az interjúalanyok között akadt érettségivel, főiskolai végzettséggel rendelkező nő is. Egységesen mégis jellemző volt rájuk a mélyszegénység definíciója, amely szerint a családjukban az egy főre jutó jövedelem átlagos nagysága nem haladta meg a nyugdíjminimum összegét.

Ahhoz, hogy a fejezetekben bemutatott, a nők egyenlőtlenségi helyzeteit feltáró összefüggések, megfelelő beágyazottságot kapjanak, Czibere Ibolya végigveszi a szegénység szociológiai megközelítésből leírt elméleteit, sőt ezen elméletek ellentmondásainak hangsúlyozásaként szembesíti a Spéder Zsolt által kötetbe foglalt paradigmákat. A szociológusok által a szegénység – egyenlőtlenség elméletek közül leggyakrabban használt funkcionista és konfliktus elméletek, a Lewis – féle „szegénység kultúrája” elmélet és az underclass mint kategória, valamint a társadalmi kirekesztés mechanizmusa mentén járja körbe a témát, kitérve az életciklus modell értelmezésére is.

Ha összefoglalóan úgy tesszük fel kérdést, hogy kikből és miért lesznek szegények, az okok elméleti megközelítéseihöz Marx és Wright teóriáit érdemes emlitenünk, ahogy a szerző is részletesen ír erről. Mindkét gondolkodó a kizsákmányolást nevezte meg a szegénység okaként.³ Karl Marx konfliktuselmélete az egyenlőtlenségek leküzdésére nem a harmóniát, hanem a társadalmi csoportok ellenkező érdekeit helyezte célkeresztbe.⁴ (Czibere 2011, 2014) Mélyebb strukturális viszonyok következményének tekinti a szegénységet C. Wright Mills is, aki rétegződés modelljében nem különíti el szegényeket, mert álláspontja szerint a nagyburzsoá osztályon kívül mindenki valamennyire kizsákmányolt. (Spéder 2002) A funkcionista megközelítés klasszikus iskoláját képviselő szerzőpáros, Davis & Moor elméletét arra a tényre alapozza, hogy a társadalom számára nem minden betöltött pozíció egyformán fontos, s ezt a képet még az egyéni képességek differenciáltsága is árnyalja. Szegényekké azok válnak, akiknek a pozíciója kevésbé fontos a társadalom számára. Az „intézményesített egyenlőtlenség” (Czibere 2011, 2014) tehát mintegy szükségszerűen megjelenik a társadalmak rendszerében, ahol a pozícióval (munkával) járó jutalmazás – mint ösztönző rendszer – is továbbviszi az egyenlőtlenséget, hiszen az alacsony presztízs alacsony jövedelemmel jár. Vagyis azok lesznek szegények, akik nem képesek

³ A politikai gazdaságtan bírálatához; A tőke; Gazdaságfilozófiai kéziratok; A Kommunista Párt kiáltványa

⁴ „Marx az angol politikai gazdaságtanból veszi át, a „kapitalistákra” és a „proletárookra” való alkalmazása a francia „utópikus” szocialistáktól ered, az osztályharc koncepciója pedig a hegeli dialektikán nyugszik. Az osztályelmélet alkotja Marx munkásságában a szociológiai elemzés és a filozófiai spekuláció közti problematikus összekötő kapcsot.” (Dahrendorf '97)

kiemelkedő jutalmat érdemlő egyéni teljesítményekre, amelyekhez kiemelkedő pozíciók járnának. (Monostori 2005) A szegénység említett funkcionista megközelítéseit Peter Townsend azonban bírálja, mert bár épp úgy, mint a konfliktus elméletek, a strukturális viszonyok következményeként fogja fel a szegénységet és munkaerő - piaci pozíciók, valamint a tőke világa felől közelít, állítása szerint az elméletek bizonyításának operacionalizálása nem egyszerű, hiszen számos körülményt (politika, érdekkülönbségek) nem vesz figyelembe. Ugyanakkor Townsend ragaszkodik ahhoz is: vegyük észre, hogy az anyagi jutalmazás vágya nem azonos a különböző társadalmi csoportoknál, vagyis az anyagiak megszerzésére irányuló „motiváció, kulturális környezettől is függ”.(Czibere 2011, 2012)

A funkcionista vonalat a későbbiekben tovább támogató Herbert J. Gans az underclass poor - „érdemtelen szegénység” gondolatát firtatva, a szegénységnek a társadalom életében szerepet játszó negatív és pozitív értelmezéseit⁵ írja le, ez utóbbiak inkább látens funkcióit hangsúlyozva. Álláspontja szerint a szegénység a jobb módúak (felsőbb osztályok) számára nyit pozitív alternatívákat az intézményeken keresztül, valamint szükségszerű hozadéka a társadalmi egyenlőtlenségeknek is egyben, mert hozzájárul a fennálló társadalmi rend működéséhez.

Gans gondolati vonalán halad Oscar Lewis, aki szerint a szegények körében kialakult életmód a „szegénység szubkultúrája” egyfajta alkalmazkodás és egyben válasz a szegénységre, mint marginalizálódott helyzetre. Lewis „A szegénység kultúrája” (1988) című tanulmányában a szegénységet, mint önmagát újratermelő szubtársadalmat írja le, amely emiatt sajátos szubkultúrát hoz létre, amely eltér az általánosan elfogadott viselkedéstől, kultúrától.

Már a Lewis féle szubkultúra leírás is egy „törésvonalról” árulkodik Spéder Zsolt szerint, aki 2002-es⁶ tanulmányában a szegénység és nem szegénység határvonalát

⁵ Gans. a „Mire szolgálnak az érdemtelen szegények – avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában” című tanulmányában (1992) írja le abbéli véleményét, hogy a negatív funkciók magának a szegénységnek a megnyilvánulásai, mint például az utcai bűnözés, a fiatalkori munkakerülés, drog, alkoholfogyasztás, vagy gyerekvállalás házasságon kívül szülő egyedül álló anyák részéről, ám e mellett 15 pozitív funkciót is felsorol. (1) munkaerő tartaléksereg – mert így magasan lehet tartani a munkanélküliségi arányokat, amely alacsony béreket produkál, (2) megfelelő végzettség hiányában nem kínálnak számukra munkaalkalmat, eleve kizáródnak a munkaerőpiacról, így nem jelennek meg a statisztikákban, (3) hajlandóak illegális javakat termelni (kábitószert) a jobb módúaknak,(4) munkaalkalmat teremtenek a középosztálynak, hiszen velük intézményi keretek között kell foglalkozni, (5) fenntartható az intézményi „státus quo” (a szegények gyerekei taníthatatlanok) (6) legitimizálják az osztályhierarchiát - ha ők az érdemtelenek, a fölöttük levők mind érdemesek (morális támasz), (7)szerep a társadalmi normák fenntartásában – a fölöttük levő osztályok számára (Durkheim), (8) rájuk húzható mindenkor a bűnbak szerepe (9)kimeríthetetlen téma a médiának; (10) valamint a politikának, egyházaknak, civileknek, (11)a bal oldali gondolkodásnak (12) a jobb oldali politikusok céltáblái, (13) ürtügy a jóléti állam bírálóinak, (14) bűnbakjai a politikának; (15) területileg elszennvedői az „osztályon aluli körzet” bélyegnek (valahol kell, hogy legyen szeméttelp stb.).

⁶ Spéder Zsolt,(2002) tanulmányában igyekszik bekategorizálni az underclass-ba tartozó csoportokat. E felsorolás szerint ide tartoznak például a tartósan és szinten kizárólag szociális segélyből élők; munkahellyel nem rendelkező, iskolába nem járó vagy kizárt fiatalok; azok az aktív korú férfiak, akik kiestek a munkanélküliségi biztosítási rendszerből is; az illegális munkából jövedelemhez jutók; a gyermeküket egyedül nevelő, korábban munkahellyel nem rendelkező anyák; súlyos szenvedélybeteg; bandázó fiatalok; bűnözők és hajléktalanok. (Czibere2012)

igyekezik meghúzni. Érintve ezzel a társadalmi kirekesztődéssel foglalkozó elméleteket. Itt is szerepet játszik a területi elhatárolódás, ahogy az *underclass*⁷-szal rokon *exklúzió*⁸ - fogalom megjelenésében is. A halmozottan hátrányos helyzetben élő, a társadalom mindennapi életéből kizáródott „*exclusion*” –szóval illetett szegények esetén Ferge Zsuzsa úgy fogalmaz, hogy a szó aktív jelentése: „valaki, valakiket ki akar rekeszteni”. Ezt a helyzetet továbbgondolva, Ferge ugyanakkor úgy véli – s ezt Czibere Ibolya okkal hangsúlyozza -, hogy a probléma eredete nemcsak anyagi természetű, hanem annál komplexebb, amely miatt a kirekesztés egyben összegzi a különböző forrásokból, jogokból, lehetőségekből való kimaradás esélyét is. Amartya Sen ugyanakkor épp azt tekinti kiindulópontnak, hogy a kiegyensúlyozott élet egyik legjelentősebb eszköze a jövedelem, amely feltétlen hatással van az ember életére. Ha nincs megfelelő jövedelem, az olyan lehetőségektől fosztja meg az egyéneket, mint például annak szabadsága, hogy az „emberek olyan tevékenységben vegyenek részt, amelyben jó okuk van részt venni” (Czibere 2011, 2012). Sen álláspontja szerint a kirekesztődés társadalmi lélektani hatásait tekintve fontos észrevennünk, hogy „a társadalmon kívülség nem egyszerűen relatív szegénység, hanem egy olyan állapot, amelyben az emberek azokat a kapaszkodókat is elveszítik, amelyek a társadalomhoz kötik.” (Czibere 2011, 2012)

Az életciklus-jelenségek, mint szegénységet kiváltó jelenségek vizsgálatának említésekor a szerző már utal könyve adott fejezetében arra, hogy e vizsgálatok már külön kezelik a férfi és női családtagok empirikus vizsgálatainak eredményeit - Czibere utal Ulrich Beckre -, s míg a férfiak életútjait szinte teljesen „érintetlenül hagyják a családi események, a nők létezésében egyfajta kettősség figyelhető meg, az intézményi és a családi életút.”⁹

Nők, akikről „megfeledkezett” a történelem

A szegénységet azonban – mint arra a szerző is többször utal könyvében – furcsa lenne saját társadalmi környezete nélkül vizsgálni. Ezért azon kívül, hogy a szegény sorsú nők történelmi vonalát követve végigvezeti az olvasót a feudalizmusban élt legszegényebb sorsú nők helyzetétől napjainkig, bemutatva a férfi - női hierarchián keresztül is megmutatkozó egyenlőtlenségek kialakulását, igen plasztikus leírásokkal láthatjuk meg az azonosságokat és a különbségeket, a magyar társadalom különböző korszakaiban élt asszonyainak életében. A jobbágysortól, a paraszti kultúrán át, a városi cselédek¹⁰ és (ipari)munkásnők szerelmi, a szexualitást illető és az elvárt

⁷ A Gunnar Myrdal által bevezetett „*underclass*” fogalma eredetileg a hosszú távon deprivált embereknek a különleges helyzetét jellemezte, akik nem részesedtek a II. világháborút követő általános gazdasági fellendülés gyümölcseiből. A 80-as évek Amerikájának városi gettó szegényeit jelképező *underclass* fogalma, amely a mindenből kirekesztettek csoportját rejt magába számos, a szegénységgel foglalkozó szociológust arra késztetett, hogy továbbgondolja, „aktualizálja” a fogalmat.

⁸ A francia nyelvből került át a szociológiai fogalmak közé.

⁹ Czibere Ibolya (2012): *Nők mélyszegénységben*, 28. oldal

¹⁰ Erről lásd még: Ibolya Czibere (2013): *Poor Peasant Women in Hungary in the Second Half of the 19th Century*. In: *Open Journal of Social Science Research*, 2013, 1 (9), USA, New York

viselkedésformákat illető sorsáig, középpontba állítva a munkában és a családban rájuk nehezedő terheket, valamint a nemek közötti egyenlőtlenségekből adódó különbségeket (például az azonos bér munka, kevesebb bér disszonanciáját)¹¹.

A szegénység feminizációs jelenségének vizsgálatai, amelyek a '80-as években kezdődtek Amerikában, egyértelművé tették, hogy az özvegyek, az elváltak vagy a gyermeküket egyedül nevelő anyák mélyebben élnek meg a szegénységet, mint a férfiak. Egyszerűen nagyobb szegénységet élnek meg. A kutatási eredmények azt is mutatták, hogy a nők által fenntartott családok tízszer nagyobb eséllyel maradtak hosszú távon is szegények, mint a férfiak által fenntartottak. Czibere ezzel kapcsolatban hozott állításai, melyek szerint a női szegénység ellen ható állami (USA; 70-es, 80-as évek) intézkedések eredménytelensége két okra volt visszavezethető: a női szegénység okai mások, mint a férfi szegénységé, illetve, hogy a kialakított szegénységellenes programokat férfiaknak találták ki, így ez nem volt megfelelő, illetve csak rögzítette a női szegénység állapotát, valójában mind egyetlen igazi ok felé hatnak. A felé ugyanis, hogy a kizárólag nőkre háruló gyermekgondozási feladatok, valamint munkaerő-piaci hátrányos helyzetük eleve „egyedivé” teszi a női szegénységi formát. S valójában minden további okfejtés és esemény, amely a mélyszegénységben élő, említett, a könyv empirikus kutatásának eredményét tartalmazó nyolcvankilenc interjúalany sorsának elemzésekor felsejlik, e két tényező köré csoportosítható. A szerző különböző szempontrendszereken keresztül mutatja be ennek a két oknak, a női tulajdonságokkal (felelősség, gondoskodás, gazdasági - érzelmi terhek cipelése) párosított sajátos, disszonanciákat hordozó következményeit. Azt ugyanis könnyen beláthatjuk a könyvben hozott példák alapján, hogy önmagában az a tény, hogy egy családfenntartó nőnek, ha van is munkája, az miért nem vezet kifelé egyértelműen a szegénységből - ellentétben például a munkával rendelkező férfiak esetével. De azt is hamar beláthatjuk, hogy a munkával megszerzett jövedelem miért nem fedí le teljes egészében a családjáról gondoskodó nők igényeit. Hiszen azok az igények nemcsak a nők, de gyermekeik igényeivel is sokszorozódik, amelyhez rugalmas munkaidő, több gyermekeknek szóló juttatás kellene, ám ebbe a társadalmi osztályba tartozó nők esetében igen kevés az ilyen szolgáltatásokat nyújtó munkahely - vagy egyáltalán nincs is. A szerző ezt a duális jóléti rendszernek nevezett jelenséget úgy írja le, mint ami nemcsak „belülről diszkriminatív a nőkkel szemben, de tovább erősíti munkaerő-piaci hátrányos helyzetüket.”¹² A problémát tovább növeli, hogy családfenntartóként az állásvesztés nemcsak azt a lelki terhet jelenti, hogy a juttatás alacsony, a segéllyel járó stigmatizáció hatása erős, de a mihamarabbi munkába állás kényszere erősen rossz pozíciókat eredményez a munkáltatóval szemben (alacsony bér), amely helyzetekből Czibere szerint egyértelműen kitűnik, hogy a szegény nők jogai csekélyek, alig definiáltak, vagy nem is igazán léteznek. Ugyanakkor ezek a nők ugyanolyan függőségi helyzetben vannak (t.i az államtól), mint a gyermekeik, s ameddig ez a helyzet fennáll, s

¹¹ Erről lásd még: a) Ibolya Czibere (2013): Women in urban poverty in Hungary. Maids and working labour market before 1945. In: *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2012.4 – 2013.1. szám; b) Ibolya Czibere (2013): Women in poverty during the socialist era in Hungary. In: *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2013. 2-3. szám

¹² Cibere: Nők mélyszegénységben 84. oldal.

a jóléti rendszer a függőség köré építi szolgáltatásait, addig a nőknek felajánlott, imént leírt lehetőségek gyakorlatilag lehetetlenné teszik a boldogulásukat. A problémát fokozza, hogy az EU-ban nő a gyermeküket egyedül nevelő nők száma és nő az idős korokra hátrányok miatt szenvedő nők száma. A statisztikák szerint az Európai Unióban a nyugdíjban részesülők 2/3-a nő, nyugdíjuk átlaga a férfiak nyugdíjának 53%-a, ami – mint a szerző hangsúlyozza is – életük minden területére hatást gyakorol, a lakhatástól, az életminőségükön át az egészségi állapotukig. A jövedelmük miatt segélyben részesülő nők aránya ugyanakkor rendkívül magas, mintegy 75%.

Magyarországot tekintve az Eurostat adatai szerint a nőket nem fenyegeti nagyobb mértékben a szegénység, mint a férfiakat, a 2007-es vizsgálat szerint a szegénység kiterjedtsége egyaránt 12%-os volt. Ám egyértelműen látszik, hogy „minél magasabban húzzuk meg a szegénységi küszöböt, annál nagyobb valószínűséggel kerülnek nők a szegények közé.”¹³

Miért a nők?

Czibere Ibolya a 2008-2009-es vizsgálata során, a tartós szegénységben élő nőkkel készített kvalitatív interjúk során egyetlen kritériumot tartott fontosnak, a jövedelmi feltétel teljesülését. Minden más, a helyszín – amely sokszor a saját autója volt – az időpont vagy egyéb körülmények nem számítottak relevánsnak, kizárólag a bizalmi beszélgetés intimitása volt szempont. Ennek megfelelően, a szerző saját értékelése szerint a nők többsége „terápiának” élte meg az interjút, amely az interjúvoló felé jelez meglehetősen magas bizalmi viszonyt. Úgy véljük, különös érzék is kell ahhoz, hogy ismeretlenül ennyi nő „nyíljon meg” a szociológus számra, s ez igaz akkor is, ha természetesen nem mindenki beszélt szívesen az őt ért, a családon belüli bántalmazásról vagy a párkapcsolata szexuális oldaláról. A 89 nő többsége kisvárosban vagy falun élt az interjú időpontjában, nagytöbbségük nem töltötte be az 50-dik életévet, többségében 1-2 gyereket, 35 családban 3-5 gyereket neveltek, 7 családban volt 6-9 gyermek. S bár nagyobb részük házasságban élt, kisebb arányban élettársi viszonyban, néhányan épp váltak, vagy megözvegyültek, arányaiban, a szerző leírása szerint viszonylag magas volt azon háztartások száma, amelyek férfi családtag nélkül éltek a mindennapokat. Iskolai végzettségüket tekintve felülreprezentáltak voltak a 8 osztályt (32 fő) illetve szakmunkásképzőt (22 fő) végzettek és a várthoz képest magas (17 fő) volt az érettségizettek aránya – 4 fő rendelkezett főiskolai végzettséggel. Munkaerő-piaci helyzetüket tekintve a 89 főből mindössze 24-en dolgoztak, ennél többen (33 fő) voltak munka nélkül, magas volt a gyese-nyedben lévők aránya is (17 fő), a többiek nyugdíjban vagy ápolási díjban részesültek. A megkérdezett nők életpályáját jellemzően befolyásolta a családi háttér, ahol többségében a napi megélhetési gondok voltak jellemzőek, a gyermekkor - az apa tekintélyével, a kulturális háttér, de olyan tényezők is megmutatkoztak, mint a gyermekkori anyagi körülmények, a szülők munkaerő-piaci pozíciója, amelyet befolyásolt az általánosságban jellemző

¹³ Czibere: Nők mélyszegénységben, 95. oldal

alacsony iskolai végzettség. Czibere Ibolya két kategóriát állít fel - a jellemzően közös szegénysors ellenére - mert a családok életminősége mégis különbségeket teremtett a szegénység és a gyermekkor megélésében: nehéz gyermekkor - kontra kiegyensúlyozott gyermekkor, amely a szülők tradícióján és egymás közti viszonyaikon alapult. Mindennek szerepe volt a későbbi párválasztásukban, az anyai minta erősítő szerepe befolyásoló hatással volt a házassági mobilitás kérdéskörére. A megkérdezett nők esetén a vizsgálat, a szülői családhoz képest semmiféle mobilitást nem mutatott ki, a társadalmi helyzet automatikus átörökítése zajlott. Annak ellenére született ez az eredmény, hogy a megkérdezettek egy része, életpályája terveinek elmesélésekor többször említette, hogy vágyaikban szerepelt a „kilépés” az adott társadalmi státusból - legalábbis, saját elmondásuk szerint jobb életre vágytak, mint amit az édesanyjuknál tapasztaltak. Azok a nők sem tudtak feljebb lépni a társadalmi ranglétrán, akik diplomával rendelkeztek, ami különösen érdekessé teszi a helyzetet. A családi szerveződésekre jellemző volt, hogy igen nagy számban nevelték „egymás gyerekeit is” és az időközben született közöseket, vagyis éltek második házasságban vagy élettársi kapcsolatban, amely mindvégig bonyolította helyzetüket. Nagy valószínűséggel ez a körülmény - és az anyai felelősség - játszott közre abban is, hogy érzelmi életüket többnyire úgy jellemezték, mint ahol a szerelmi kapcsolat kevésbé, a saját de leginkább a gyermekek anyagi biztonsága sokkal előrébb volt a prioritási listán. Ezt a szálát azért is emelte ki a könyv szerzője, mert a nehezebb élethelyzetek bekövetkezésekor (bizonytalan anyagi jövedelem, munkahely elvesztése) tovább gyengítette, az amúgy sem erős köteléket a család felnőtt tagjai között, ami legtöbb esetben utat engedett a nőekkel szembeni fizikai fölény érvényesítésének és a lelki bántalmazásoknak. A (z) (első) házasság elején nagytöbbségüknél fennálló lakhatási nehézségek (szülőkkel együtt indított közös élet), az ezzel járó alkalmazkodási nehézségek tovább rontották, az otthonról hozott, megnyírbált autonóm - saját - sors irányítására vonatkozó lehetőségeiket.

Életüket nem segítette a családi munka - és tradicionális hatalommegosztás sem, az említett házassági mobilitás hiány miatt a mélyszegénységben élő nők elvárásai a férjekkel vagy élettársakkal - valójában leképezte környezetük patriarchális jellegét. „A férfi keresi a pénzt” szerep általánosan elfogadott és elvárt hagyományába azonban jelentős „lécet vágott” a férfiak munkahely elvesztésének ténye - a későbbiekben, ami jelentősen megborította a nők családban betöltött szerepét és a férfi partner elvárásait vele szemben. A helyzetet az sem segítette meg, ha a nő iskolai végzettsége magasabb volt, mint férfi partneré, a vele szembeni elvárás, „elbánás” nem különbözött iskolázatlan nőtársaitól. A nőkre hárult a gyereknevelés, a háztartás, sokszor a ház körüli munka - és a házasság elején, illetve egy idő után sokszor még a keresőtevékenység egy része, amely az iskolázottságnak megfelelően szerény, de stabil jövedelmet jelentett általában. A keresőtevékenység elvesztése azonban különböző formában csapódott le a családoknál. Czibere, Falussy 2001-es tanulmányára hivatkozva írja ezzel kapcsolatban, hogy Magyarországon, ha a férfiak vagy a nők elvesztik a kereső tevékenységüket, a nők háztartási munkaidejében nagyságrendekkel következik be növekedés. A férfiak viszont a háztartásban végzett munkaidejükkel is szerényebben bánnak. Ebből arra következtet Falussy, hogy „a munkanélküli

nők/férfiak munkaidejében és annak összetételében jóval nagyobbak a különbségek, mint az aktívak esetén.”¹⁴ Valójában a szerző interjúalanyai is ezt az összefüggést támasztják alá saját történeteikkel. Változó a kép ugyanakkor, ha a nő rendszeresen dolgozni jár, míg a család férfi tagja munkanélküli – és valamilyen oknál fogva munkát sem hajlandó vállalni. Ám ebben az esetben sem vesznek le többségükben semmilyen terhet a nő válláról (pl. gyerek). A nők gyakorlatilag magukra maradnak a gondjaikkal azzal a különbséggel, hogy a partnerek között vérszesen lecsökken az egymással töltött idő – hiszen, ahogy az interjúkból kiderül – jórészt nem is találkoznak a nap hasznos időszakában, mert a család férfi tagja még/már alszik, vagy a szomszédban/családban segít a házköri munkákban, rosszabb esetben a lakóhelyen általa kedvelt italmérő helyiségében tölti az idejét. Ezek a férfi munkanélküliséggel járó „idő – struktúra eltolódások”, ahogy a szerző fogalmaz, nagyfokú önállóságot, probléma megoldást kívánnak tehát a nőktől, miközben a munkanélküli férfiak házon kívül töltött idejének okaként Czibere azt feltételezi, hogy valójában épp a szegénységből fakadó gondok „hárítása” az oka. A megbillent helyzet tehát a korábbi viszonyokhoz képest tapasztalt egyenlőtlen növekedését hozza létre, azzal megtámogatva, hogy a férfiak akkor is „lenéznek” a nők által otthon végzett munkát, ha a család jövedelmének előállításában aktívan kiveszik a részüket és akkor is, ha nem. A helyzet egyenlőtlen, mondhatni igazságtalan voltát tovább fokozza, hogy a munkanélkülivé váló férfi családtag viselkedése „ellenségessé” válik – ahogy Czibere írja Gödri 2000-es tanulmányára hivatkozva – ha a család gazdasági nehézségekkel szembesül, amely a házasság minőségének romlásához vezet.

Megvizsgálva azt a kérdéskört, hogy a mélyszegénységben élő nők családjai számára a kézhez vehető havi jövedelem mire elég, pontosabban elég-e egyáltalán, az interjúk alapján, a szerző interpretálásában az egyértelmű válasz az, hogy nem elegendő. Az alkalmi és fekete munkák, a különböző juttatások, gyermekeknek szóló támogatások különböző kombinációi sem adnak tényleges fedezetet a havi kiadásokra, ezért az uzsorától a banki hiteleken át a változatos kölcsön formáig terhelik magukat túl a családok, hónapról hónapra. Lényeges ugyanakkor, hogy ezekben a családokban a pénzkezelés – értsd az igen kevés pénz beosztása - azért hárul inkább a nőkre, mert a mindennapi megélhetés múlik azon, jól mire költik. A szerző szerint az ezzel kapcsolatos korábbi kutatásokkal megegyező az általa is igazolt eredmény, amelyet megerősít, hogy a 89 női interjúalany egyike sem említette, hogy a családjukban a pénzt a férfi osztotta volna be. Ugyanakkor Czibere Ibolya hosszabb részt szentel könyvében annak, hogy a kevés jövedelem hatására jelentkező „lemondások” bizonyos fogyasztási cikkekről, melyik fél részéről erősebbek. A válaszokból egyértelműen az derült ki, hogy minden esetben a nők mondanak le (az élelmiszereken kívül – de egyes esetekben arról is ha kell), individuális szükségleteikről, hogy a család jövedelmi stabilitása megmaradjon, akkor is, ha ők tartják el a családot. A lemondás tárgya elsősorban a gyermek megfelelő igényeinek kielégítését szolgálja. A meginterjúvált nők között voltak, akik már évek óta nem vásároltak maguknak semmilyen – átlagos fogyasztási cikknek tekinthető holmit sem (ruha, cipő). A férfiak egyéni fogyasztása

¹⁴ Czibere: Nők mélyszegénységben, 128. oldal.

azonban sok esetben – mint az interjúkból kiderült – rendszeresnek tekinthető (alkohol, cigaretta, játék).

Az életszínvonalal való elégedettség vizsgálata jelentős szerepet kap a családon belüli jólét vizsgálatában, hiszen ez elengedhetetlen része a női/férfi mélyszegénység megélésének különbségéről szóló hipotézis alátámasztásának. S bár az persze szubjektív megítélés, hogy a megkérdezett nők jelentős része szerint a férfiak kevesebb felelősséggel élnek meg a mindennapokat, több dolgot engedhetnek meg maguknak, ezért jobban élnek, elégedettebbek az életükkel – ami a nők számára frusztráló lehet. Az fontos meglátás, hogy mindezen állítás indokaként nem az individuális fogyasztás lemondását nevezték meg, hanem azt, hogy „a férfiak sokkal többet pihennek, szórakozhatnak és költhetnek”.¹⁵ Akkor is ezt – a társadalmilag kötött és szabadidőtöltéssel kapcsolatos - hátrányukat fogalmazta meg a megkérdezett nők egy része, ha a pár mindkét tagja munkanélküli volt, vagyis elvileg mindketten egyenlő feltételekkel kezdték reggelente a napot. Egy másik csoport női tagjai, ahol ugyancsak mindkét fél munkanélküli volt, ugyanakkor úgy ítélték meg a helyzettel való elégedetlenség kérdését, hogy a párjával együtt mindketten egyformán elégtelennek élik meg a kialakult állapotokat. A idő-hátrány dimenzióban azonban ebben az esetben sincs változás. A szerző mindezek alapján úgy ítéli meg, hogy a vizsgált nők családjában fennálló fogyasztási különbségek, egyenlőtlenségek azt mutatják, hogy a családtagok nem egyformán szegények, a nők szegényebbnek tekintik magukat, mint a férfiak, vagyis a családtagok között a „jólét” nem egyenlően oszlik meg.

Családi konfliktusok

A családban előforduló kisebb-nagyobb, ritkább és rendszeresebb viták, konfliktusok okaként a megkérdezett nők válaszai alapján, a szerző a pénzhiány, a jövedelemszerzés és -felhasználás, eltérő életstílus, beleszólás a döntésekbe, gyermeknevelés, szexualitás, szerelemföltés, külső kapcsolatok, barátok kategóriái szerint elemez. A viták nem ritkán a nők testi, lelki bántalmazásához vezetnek, amelynek egyik formája a párkapcsolaton belüli szexuális erőszak, amelyet a partner nem ritkán alkoholos befolyásoltsága irányít. Czibere, Tóth Olga 1998-as vizsgálatára hivatkozva említi, hogy ezen a téren a legkiszolgáltatottabbak a munkanélküli és háztartásbeli, kisebb településen élő nők, „mert közülük kerülnének ki a legtöbben, akik nem büntetnék ezt az erőszakfajtát”. Ennek azért tulajdonít jelentőséget a könyv szerzője, mert az általa készített interjúk is alátámasztják a szakirodalomban említett összefüggést. Azok a nők voltak ugyanis leginkább „megengedőek” ezzel a típusú erőszakkal szemben, akikre jellemző az alacsony iskolázottság, valamint a kis településnek számító lakóhely. Az azonban több mint elgondolkodtató, hogy Czibere Ibolya könyvének állítása szerint, szinte mind a 89 interjúalany említett valamilyen erőszakformát, amelyet ellene elkövettek, a legdurvább és leggyakoribban előforduló bántalmazásról azok a nők számoltak be, ahol a férfi családtag munkanélküli, a nő viszont nem. A nők „rosszul

¹⁵ Czibere: Nők mélyszegénységben 155. oldal.

megélt” párkapcsolatai is hozzájárulhatnak ahhoz, ahogy a mindennapjaikat élik, a beszélgetésekből kissejülő, instabilnak mondható párkapcsolatok azon kívül, hogy nem felelnek meg a benne élőknek, a társadalmi elvárásoknak sem tesznek eleget. Ezek a jelenségek összeadva, komoly elégedetlenséget váltanak ki a mélyszegénységben élő nőkből, akiknek vágyai, az interjúk tanúságai szerint többségében hétköznapi szükségleteik kielégítéséig jutnak el. „Szeretnék egy új pulóvert, mert ez ritkán jön össze...”¹⁶ „Mindenre vágyom, de leginkább egy tavaszi cipőre...”¹⁷ „Egyszer egy olyan ruhát szeretnék, amit még nem hordott senki.”¹⁸

Kevés mondat kifejezőbb a fenti sorokban idézetteknél. Nem véletlen, hogy a könyv szerzőjének megragadta a figyelmét a jelenség, amely szerint a megkérdezett nők nem használják a „boldogság” szót érzelmeik bemutatásánál, kifejezésénél. Talán nincs is mire használniuk, hiszen feltehetően hiányzik az életükből. Az érdekvezérelt kapcsolatok legkézzelfoghatóbb célja a megélhetéshez szükséges pénzek, fogyasztási javak megszerzése, a biztonság megteremtése. S bármennyire törekednének is az egyensúlyra, folyamatosan úgy élik meg a mindennapjaikat, hogy úgy érzik, aránytalanul többet áldoznak a kapcsolataik és a családjuk egésze érdekében, mint a másik fél. A mélyszegénységben élő nők elszenvedett hátrányaikból adódó egyenlőtlenségek kezelésére, a szociális rendszerek nincsenek felkészülve. A szerző szerint nem is várható el a rendszerek (az állam) részéről megfelelő reagálás, miközben a családok, a gyermekek jövőjét befolyásolják a nőket ért hátrányok. Éppen ezen összefüggés miatt, a kutatás eredményeire hivatkozva Czibere Ibolya helyesnek látná olyan, a gender - szempontokat figyelembe vevő, új szemléletű szociálpolitikai ellátások kidolgozását, amelyek kifejezetten ezen egyenlőtlenségek, hátrányok mentén képes szolgáltatásokkal segíteni a mélyszegénységben élő nők mindennapjain.

¹⁶ 3. sz. interjúalany

¹⁷ 81. sz. interjúalany

¹⁸ 51. sz. interjúalany

Irodalom

Czibere Ibolya (2011): A szegénység értelmezésének szociológiai keretei: paradigmák egymással szemben; in: Debreceni Szemle, XIX.évf., 2. szám.

Czibere Ibolya (2012): Nők mélyszegénységben; L'Harmattan Kiadó, Budapest

Ibolya Czibere (2013): Poor Peasant Women in Hungary in the Second Half of the 19th Century. In: SCIKNOW - Open Journal of Social Science Research, 2013, 1 (9), USA, New York

Ibolya Czibere (2013b): Women in urban poverty in Hungary. Maids and working labour market before 1945. In: Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat, 2012.4 – 2013.1. szám

Ibolya Czibere (2013c): Women in poverty during the socialist era in Hungary. In: Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat, 2013. 2-3. szám

Ibolya Czibere (2014): The sociological context of poverty. In: Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat, 2014. 1. szám

Ferge Zsuzsa: Kétsebességű Magyarország
file:///C:/Users/edit/Downloads/ferge1.pdf - letöltve 2014. május 11.

Monostori Judit (2005): A szegénység dinamikájáról; KSH könyvek; Szociológiai Szemle 2005/1, 79–85. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0501monostori.pdf> – letöltve 2014. május 11.

Spéder Zsolt (2002): A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések.
Budapest: Századvég Kiadó